

УДК: 811.161.2'373.611

I. О. Коробова

Проблема запозичень у сучасній лінгвоукраїністиці

Статтю присвячено сучасним науковим поглядам на сутність і природу поняття "запозичення". Зроблено спробу з'ясувати ступені засвоєння чужомовної лексики. Висвітлено екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники входження запозичень в українську мову. З'ясовано ставлення мовознавців до функціонування запозичень в українській мові.

Ключові слова: запозичення, ступінь засвоєння, способи запозичення, інтерференція, адаптація, екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники.

Статья посвящена современным научным взглядам на сущность и природу понятия "заимствования". Сделана попытка выяснить степени усвоения иноязычной лексики. Освещены экстралингвальные и интралингвальные факторы вхождения заимствований в украинский язык. Выяснено отношение лингвистов к функционированию заимствований в украинском языке.

Ключевые слова: заимствования, степень усвоения, способы заимствования, интерференция, адаптация, экстралингвальные и интралингвальные факторы.

The modern scientific views on essence and nature of the concept for borrowing have been devoted in the article. The attempts to find out the degrees of assimilation for foreign vocabulary have been done. Extralingual and intralingual factors for borrowings to the Ukrainian language have been highlighted. Linguists' attitude to functioning of borrowings have been determined.

Key words: borrowing, degree of assimilation, factors of borrowing, interference, assimilation, extralingual and intralingual factors.

Українська мова є однією з форм духовної культури українського народу, його ментальності та основним засобом спілкування. У часи соціальних змін закономірно змінюється словниковий склад мови, реагуючи на виникнення нових понять, явищ, подій у духовному та матеріальному житті суспільства.

В інформаційно-комунікативному просторі лексико-семантичний рівень – найбільш чутливий до змін. Лексика постійно і безперервно розвивається. Зміна в одній із ланок словникової системи

викликає своєрідну ланцюжкову реакцію модифікації в інших її частинах. Після проголошення незалежності України відбулися кількісні та якісні зрушення в словниковому складі сучасної української мови, коли її лексико-семантична система зазнала впливу значних соціальних трансформацій у житті суспільства – культурних, науково-технічних та соціально-економічних.

Значне поповнення чужомовними лексемами спостерігаємо в публіцистиці, мові реклами, в корпоративній лексиці, технічній термінології, різноманітних сленгах тощо. Запозичення застосовуються не тільки для позначення нових реалій, але й замінюють та витісняють питомі слова. Такий активний вплив чужомовної лексики на мовну свідомість носіїв української мови зумовлює відповідні наукові дискурси та стимулює пильний інтерес мовознавців до проблеми запозичення.

В україністиці явища запозичення висвітлені в працях Ю. Жлуктенка, Б. Ажнюка, А. Гудманяна, Є. Карпіловської, Н. Клименко, О. Муромцевої, С. Семчинського, В. Сімонок, Н. Скибицької, О. Стишова, О. Чередниченко, А. Архипенко, Г. Сергєєвої, Л. Кислюк, І. Каминіна та ін.; етапи і ступені адаптації запозичень стали предметом дослідження А. Архипенко, І. Каминіна, О. Саакян та ін.; проблеми функціонування запозичень у лексико-семантичній системі мови-реципієнта розглянули О. Стишов, Т. Полякова, Н. Попова та ін.; характером взаємодії мов у контакті цікавились Ю. Жлуктенко, Л. Лазаренко, А. Архипенко, О. Чередниченко та ін.; поповнення термінологічної лексики запозиченнями досліджували А. Олійник, О. Лисенко, С. Федорець, О. Боровська, Г. Сергєєва та ін.; структуруванню запозиченої лексики за тематичними групами присвячені праці О. Муромцевої, Д. Мазурик, В. Сімонок, Л. Чурсіної та ін.; на словотвірному потенціалі зосередили свою увагу Н. Клименко, Н. Скибицька, О. Стишов, Д. Мазурик, Л. Чурсіна, Л. Кислюк, Є. Карпіловська та ін.; особливості адаптації запозиченої лексики на різних мовних рівнях вивчали А. Гудманян, О. Муромцева та ін.

І все ж, попри динаміку збільшення кількості праць з дослідження запозичень в українській мові, перед мовознавцями залишилася ще низка питань, які потребують системного вивчення. Серед них глибшого аналізу потребує дослідження функціонування чужомовної лексики в українській мові, її адаптації, чинників, які впливають на входження запозичень у мову-реципієнт та доречності їх існування в українській мові. Цим і зумовлена актуальність нашої теми.

Об'єктом дослідження є запозичення у сучасній українській мові. Мета статті – спроба дослідити сутність і природу поняття запозичення, процес адаптації та чинники входження чужомовної лексики в українську мову. Основними завданнями роботи є з'ясування ступенів засвоєння чужомовної лексики; визначення способів та чинників входження запозичень в українську мову; з'ясування ставлення мовознавців до функціонування запозичень в українській мові.

Запозичення завжди були нормальною функцією лінгвального життя [1, с. 348]. Нові слова, які потрапляють до лексичної системи української мови, науковці називають *запозиченнями* [2, с. 4–5], *позичками* [3, с. 123, 127], *іншомовними* або *чужомовними* словами [4, с. 93]. Деякі лінгвісти, переважно представники української діаспори, у своїх студіях послуговуються терміном *етранжизми*, тобто слова й звороти, запозичені з чужих мов (Ю. Шевельов, О. Горбач) [5, с. 241].

Досліджуючи нову лексику, що потрапляла в українську мову, науковці намагалися дати визначення терміна "запозичення" з різних позицій. Так, дослідники, які вивчали питання білінгвізму, розглядали запозичення і як один з результатів контактування двох мов, і як результат інтерференції (Б. Гавранек, Дж. Данн, Ю. Жлуктенко, А. Карлінський, В. Розенцвейг, С. Семчинський, Г. Сергєєва, Б. Серебренников, Л. Щерба та ін.). Ці лінгвісти розглядали запозичення як процес міграції мовних елементів з погляду мови-реципієнта, стверджували, що запозичення – це не лише передавання готових елементів однієї мови у володіння іншої, а також і процес їхнього органічного освоєння системою цієї мови, пристосовування до її власних потреб, перетворення – формального й семантичного – в умовах іншої системи.

З огляду на давність запозичення і ступінь засвоєння запозичені лексеми поділяють на запозичені та іншомовні слова.

Запозичені слова – іншомовні слова, цілком засвоєнні мовою, що їх перейняла. Мовці не сприймають запозичені слова як чужорідні елементи, ці слова не потребують пояснень щодо форми й значення [6, с. 143].

Лінгвісти розмежовують засвоєні мовою запозичення, що не усвідомлюються як такі: *іншомовні* слова, серед яких виділяють *екзотизми*, *варваризми* й *інтернаціоналізми* [7, с. 174]. *Іншомовні слова* – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мов-

цями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження [8, с. 230]. *Інтернаціоналізми* – слова, які вживаються в багатьох неблизько-споріднених мовах і водночас зберігають близькість звучання й тотожність значення. Вони, звичайно, не мають відповідників у мові, що їх запозичила, поширені переважно у сфері лексики на позначення понять з галузей науки, культури, політики, мистецтва, суспільного життя [9, с. 73–74].

Близьке за значенням поняття "*екзотизм*" – слово або вислів, запозичений з маловідомої, найчастіше несвропейської мови [10, с. 338]. Крім того, стосовно іншомовних слів використовують ще термін "*варваризм*" на означення слів, що іноді вводяться в текст для надання йому колориту зображуваного середовища або для посилення експресії (вони можуть оформлятися засобами іншої національної графіки) [5, с. 241]. *Варваризм* – запозичене чи створене за зразком якоїсь іншої мови слово чи вираз, що порушує норми даної мови [10, с. 112]. До запозичень відносяться також укріплення (слова у звуковому або графічному вигляді донорської мови) [7, с. 174].

Деякі лінгвісти (О. Стишов, Ю. Шевельов та ін.) висловили думку про те, що напрям запозичень часто визначає й культурна перевага, тобто рівень цивілізаційного й інтелектуального розвитку народу [6, с. 148].

Такі вчені, як І. Огієнко та М. Смирнов, вважають процес запозичення іншомовних слів наслідком інтерференції, дотримуючись при цьому їх генетико-хронологічного аналізу.

Інші науковці (Ю. Жлуктенко, Л. Щерба, Б. Серебренников, С. Семчинський, Г. Сергєєва, А. Карловський, Б. Гавранек та ін.) стверджують, що запозичення є і результатом інтерференції, і результатом контактування двох мов. Вони розглядають запозичення як процес міграції мовних елементів.

Так, Ю. Жлуктенко зазначав, що загальний процес взаємодії мов складається з: 1) початкового етапу – застосування лексичної одиниці однієї мови в контекстах іншої – стадії переходу; 2) другого етапу – сприйняття копії запозичення іншомовної лексеми іншою системою як постійного, хоча й гетерогенного елемента та здійснюється його багатократне застосування – стадія входження; 3) останнього етапу, на якому чужомовна лексична одиниця глибоко засвоюється, мовці приймаючої мови перестають відчувати її чужорідний характер – стадія інтеграції [11, с. 132–133].

На думку Ю. Сорокіна, ознаками, якими характеризується запозичене слово, є широке й інтенсивне вживання слова в мові, у різних її стилях, у різних авторів, особливо в тих, які є представниками різних поколінь, різних напрямків і громадських угруповань; поява у запозиченого слова похідних на ґрунті даної мови і підпорядкування його словотвірним законам мови-рецептора; усунення смислової дублетності слова, причому диференціація його за значенням стосовно найближчих синонімів на ґрунті даної мови є дуже суттєвою ознакою освоєння іншомовного слова [12, с. 62].

З'ясовано, що є два основні способи запозичення: усне і письмове, а також два шляхи запозичення: безпосередньо з мови-джерела й опосередковано – через третю мову, групу мов – пресу та інтернет як джерела поширення лексики з однієї мови в іншу.

Усне запозичення передбачає входження чужомовної лексики до мови-реципієнта вже з наголосом мови-джерела, саме так вона вимовляється людьми, що мають контакти із середовищем, із якого вони потрапили. У процесі засвоєння та вживанням в соціальному середовищі наголос може змінюватися, підпорядковуючись акцентологічним тенденціям сучасної української мови.

Під час письмового запозичення іншомовне слово підпорядковується акцентологічним законам української мови, при цьому наголос і вимова слова в мові-джерелі мінімізується. Вони виявляються маркованими, можуть також ускладнюватися як позитивними, так і негативними характеристиками явищ та реалій.

Український мовознавець І. Білодід слушно зауважує, що процес поповнення української лексики іншомовними словами безперервний, але ступінь засвоєння таких слів неоднаковий: одні з них цілком засвоєні, так що важко відрізнити їх від корінних українських слів, інші – менш засвоєні, їх іншомовне походження виразно відчутне [13, с. 148–149].

Проблема ступеня освоєння чужомовної лексеми у мові-джерелі цікавила науковців ще в кінці XIX – на початку XX століття. Першим в українському мовознавстві таке дослідження чужомовних слів стосовно різних етимологічних джерел і різного часу запозичення було зроблено Л. Булаховським.

Поділ усього процесу адаптації на етапи запропоновано в працях В. Аристової, Л. Крисіна, В. Симонок, Л. Архипенко, І. Каминіна та інших науковців.

Так, В. Аристова розглядає весь процес запозичення як єдиний діалектичний процес, у якому перетинаються дві мовні системи і

який може бути поділений на три основні етапи: "проникнення" (лексема співвідноситься з чужою дійсністю, багато слів зберігають чужомовне написання, виникають певні сумніви у написанні), період запозичення (семантичний вплив мови-джерела, стабілізація значення, активне вживання в усному і писемному мовленні) та прискорення (повне підпорядкування слова нормам мови-реципієнта) [14, с. 8–11].

Три етапи засвоєння чужомовної лексики виокремлює український мовознавець В. Сімонок. Перший етап науковець називає використанням, або проникненням. На цьому етапі, стверджує він, слово з'являється епізодично, зберігає іншомовне запозичення і ще належить до мовної картини світу мови-джерела. На другому етапі запозичене слово використовується багатьма членами мовного колективу. Воно включається в лексико-семантичну систему, використовується дедалі частіше, хоча й відчувається його чужорідність. На третьому етапі підпорядковується законам української мови [15, с. 8].

Л. Архипенко, досліджуючи адаптацію мовних одиниць на всіх рівнях лінгвосистеми, вважає, що запозичення проходять три етапи. Початковий етап адаптації – момент і початок запозичення. Цьому етапу властиве графічне переоформлення іншомовного слова, перехід від латиниці до кирилиці. Поглиблений етап адаптації – функціонування та використання у мовленні. На цьому етапі відбувається співвіднесення з граматичними категоріями української мови, виявляються парадигматичні зв'язки: полісемія, синонімія, антонімія. Етап повної адаптації – лексикографічна обробка, регламентація; на цьому етапі з'являються похідні від запозичених основ, відбувається селекція, визначення понять, входження до граматичних категорій української мови [16, с. 4–7].

Є. Біржакова, Л. Войнова та Л. Кутіна у своїх дослідженнях зосередили увагу на характеристиці ознак, яких набуває чужомовне слово в процесі адаптації в лексико-семантичній системі мови-реципієнта. Науковці виділили початковий етап, або етап входження та етап подальшого існування запозиченого слова. Так, на початковому етапі чужомовне слово ще не має необхідного набору лексичних контекстів, у яких може однозначно реалізуватись його значення. Ще однією типовою рисою запозичення цього періоду є невизначеність, розмитість меж значення, нечіткість його обсягу. Слово запозичується в його прямому конкретному значенні. Автори також зазначають,

що нове слово на початку існування в мові-реципієнті вживається тільки для позначення явищ, понять та реалій закордонного життя. У період подальшого існування запозиченого слова на новому мовному ґрунті поступово впорядковується його контекстуальне вживання, встановлення чітких меж значення – здебільшого обсяг його менший, ніж у мові-джерелі. Далі слово може переходити в інші функціональні сфери, оскільки розширюється або звужується його значення, з'являються деривати, створені за допомогою словотворчих засобів мови-реципієнта, закріплюються типові і стійкі словосполучення, встановлюється валентність слова [17, с. 242–243].

Л. Крисін називає п'ять етапів освоєння чужомовної лексики: початковий етап – уживання чужомовного слова у тексті в орфографічній формі мови-джерела і граматичній формі, без транслітерації та транскрипції, як своєрідне вкраплення. Другий етап освоєння чужомовного слова – пристосування його до системи мови-реципієнта: транслітерація або транскрипція, віднесення до конкретної частини мови; вживання чужомовного слова у тексті в лапках, з коментарем. Третій етап – період, коли носії мови не відчують незвичності чужомовного слова, воно втрачає супровідні сигнали та коментарі й починає вживатися поряд з іншими словниковими одиницями рідної мови, але можуть зберігатися жанрово-стилістичні, ситуативні й соціальні особливості. Четвертий етап – етап втрати жанрово-стилістичних, ситуативних та соціальних особливостей; етап стабілізації значення, що передбачає семантичну диференціацію власних і запозичених слів, які близькі за змістом і вживанням. П'ятий етап – реєстрація чужомовного слова у тлумачному словнику [18, с. 75–78].

Отже, мовознавці виокремлюють різні етапи адаптації чужомовної лексики, які віддзеркалюють послідовність процесу освоєння запозичень мовою-реципієнтом, тому є потреби створення єдиної класифікації етапів освоєння запозичень.

Для висвітлення процесу запозичення важливою проблемою є з'ясування чинників входження чужомовних слів до мови-реципієнта.

3-поміж чинників, що зумовлюють входження запозичень в українську мову, мовознавці називають екстралінгвальні (позамовні) та інтралінгвальні (внутрішньомовні), хоч "це розмежування певною мірою умовне, оскільки й ті причини, які відносять до внутрішніх, мовних, нерідко самі є наслідком певних зовнішніх впливів на мову" [16, с. 22]. Проте такий розподіл чинників є доцільним, бо дає змогу відмежувати те, що "відкрите соціально", від прихованих механізмів

упливу соціальних чинників на мови і на їх стосунки [19, с. 132]. До екстралінгвальних чинників, на нашу думку, доцільно віднести культурні взаємозв'язки між державами і народами, зростання актуальності вивчення іноземних мов, авторитетність мови-донора, мовна мода та ін. До інтралінгвальних чинників належать передусім відсутність у рідній мові еквівалентного слова на позначення нового предмета, явища чи поняття, уживання одного слова замість описового звороту, усунення полісемії та омонімії у мові-реципієнті.

Питання доцільності вживання запозичень в мові-реципієнті перебуває в колі наукових досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Його досліджували В. Журавльов, Я. Битківська, А. Булика, О. Стишов, Д. Лотте, Д. Дмитрошкін, Ю. Жлуктенко, О. Мороховський, О. Муромцева, В. Сімонок, М. Майоров, В. Мартинек, І. Кулинич та ін.

Посилення зацікавленості мовознавців проблемою чужомовних запозичень та їх долею в рідній мові пов'язане з активізацією процесу запозичення. Видатні громадські діячі, письменники та вчені по-різному ставляться до іншомовних запозичень у рідній мові. Полеміку про доцільність чи недоцільність існування іншомовних лексичних запозичень, їх статус, специфіку лексичних значень і функцій учені ведуть упродовж багатьох років. Деякі з них (Д. Бараник, Я. Битківська, І. Лосєв, П. Селігей, А. Чикобава та ін.) уважають, що запозичення є природним процесом збагачення мови. П. Селігей, зокрема, зазначає, що "нема підстав хвилюватися: запозичення не позбавляють нашу термінологію своєрідності, адже вони впорядковуються нормами української мови, швидко пристосовуються до її словотвірної та морфологічної систем, не порушуючи їхньої стабільності" [20, с. 16].

Відомий культуролог І. Лосєв зазначив, що "запозичення не шкодять, причому не тільки зі споріднених, а навіть із зовсім чужих культур. Але перевищення міри корисного запозичення призводить до розчинення однієї культури в іншій, до асиміляції, до цілковитої втрати духовного суверенітету культури" [21, с. 23].

А. Чикобава свого часу зауважував, що запозичення слів не загрожує існуванню мови і мовній самобутності доти, поки граматичний лад мови і основний словниковий фонд збережені – за цієї мови мова засвоїть запозичений словниковий матеріал у будь-якій кількості і, обробивши відповідно до норм своєї системи, використає його для свого збагачення [22, с. 88].

Інші науковці (М. Левченко, А. Кримський, Б. Грінченко, М. Сумцов, І. Огієнко, В. Гвоздєв, І. Фаріон, О. Стишов та ін.) висловлюють протилежну думку: виступаючи за чистоту мови.

Сучасний дослідник П. Селігей зазначає, що, створюючи термін для нового поняття, здебільшого нема підстав віддавати перевагу чужим кореням. Неслов'янський термін може бути прийнятний тоді, коли він позначає явище чи поняття, що його вперше відкрили й описали за кордоном. Але якщо поняття зародилося в українській науці, природніше дати йому назву, використовуючи український (чи слов'янський) кореневий фонд, тому що для цього він не гірший від латинського чи англійського [20, с. 6].

І. Фаріон застерігає: "Попри все, не існує безперешкодного проникнення іншомовних елементів у структуру будь-якої мови, але щодо англо-американського неокумира ми до запопадливості показуємо цілковиту відкритість, запозичуючи цілі лексичні обойми, подекуди навіть латинські" [23, с. 150].

Отже, яскравою рисою сучасної мовної ситуації є процес інтенсивного запозичення чужомовної лексики, що є характерним для багатьох мов світу. Прискоренню темпів запозичення в українську мову сприяє зростання впливу різноманітних сучасних засобів масової інформації України, міжнародної телемережі, а також всесвітньої мережі Інтернет. В сучасному мовознавстві наразі не існує єдиного визначення поняття "запозичення", що ускладнює формування чіткої класифікації чужомовної лексики в українській мові і потребує подальшого дослідження. Проаналізовано основні екстра- та інтралінгвальні чинники, що сприяють входженню чужомовної лексики до української мови. Розглянуто етапи засвоєння запозичень. В мовознавстві зафіксовано позитивне ставлення до запозичення чужомовної лексики лише за умови доцільності їхнього входження у мову-реципієнт.

Література

1. Бали Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Бали. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1955. – 416 с.

2. Семчинський С. В. Лексичні запозичення з російської та української мов у румунській мові. Розділ з історії лексикології мови / С. В. Семчинський. – К. : КДУ 1958. – Вип. I. – 117 с.

3. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. Сербенська, М. Волощак. – К. : Просвіта, 2001. – 204 с.

4. Караванський С. Секрети української мови / С. Караванський. – К. : УКСП Кобза, 1994. – 151 с.

5. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид. – К. : Пугач, 2005. – 388 с.
6. Бодик О. П. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія / О. П. Бодик, Т. М. Рудакова : навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 413 с.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2011. – 844 с.
8. Українська мова : енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доповн. – К. : Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
9. Сучасна українська мова : підруч. / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 3-тє вид., перероб. – К. : Либідь, 2005. – 448 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2009. – 1736 с.
11. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища школа, 1974. – 176 с.
12. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века / Ю. С. Сорокин. – М.–Л., 1965. – 159 с.
13. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова / І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 438 с.
14. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты (англизмы в русском языке) / В. М. Аристова. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. – 151 с.
15. Сімонок В. П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу / В. П. Сімонок // Автореф. дис... докт. філол. наук. – Харків, 2002. – 36 с.
16. Архипенко Л. М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кін. ХХ – поч. ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Архипенко Л. М. – Х., 2005. – 20 с.
17. Биржакова Е. Э. Очерки по исторической лексикологии русского языка XVIII века. Языковые контакты и заимствования / Е. Э. Биржакова, Л. А. Войнова, Л. Л. Кутина. – Ленинград : Наука, 1972. – 431 с.
18. Крысин Л. П. Этапы освоения иноязычного слова / Л. П. Крысин // Русский язык в школе. – 1991. – № 2. – С. 75–78.
19. Крысин Л. П. Языковое заимствование как проблема диахронической социолингвистики / Л. П. Крысин // Диахроническая социолингвистика. – М., 1993. – С. 131–151.
20. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / П. О. Селігей // Укр. мова. – 2007. – № 4. – С. 16–32.
21. Лосев І. В. Історія і теорія світової культури. Європейський контекст : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / І. В. Лосев. – К. : Либідь, 1995. – 224 с.

22 Чикобава А. С. Введение в языкознание / А. С. Чикобава. – М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1952.

Ч. 1. – 1952. – 244 с.

23. Фаріон І. Англомовний наступ в українській дійсності / І. Фаріон // Сучасність. – 2000. – № 3. – С. 150–157.